

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Олександр Єременко

КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для здобувачів вищої освіти магістерського рівня
за профілем освітньої програми
«Філософія медійних практик»

Одеса
Фенікс
2023

УДК 930.1
€ 70

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 5 червня 2023 року)

Рецензенти:

Борінштейн Є.Р. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;

Секундант С.Г. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Одеського національного університету імені І. Мечникова.

Єременко О.

€ 70

Концепції філософії історії : навч.-метод. реком. для здобувачів вищої освіти магістер. рівня за профілем освітньої програми «Філософія медійних практик» [Електронне видання] / О. Єременко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. – 60 с.

ISBN 978–966–928–984–1

Навчально-методичні рекомендації відповідають навчальному плану і складаються з навчальної програми курсу, методичних рекомендацій щодо проведення практичних занять, підготовки до заліку, завдань для самостійної роботи, списку рекомендованої літератури. Вивчення дисципліни «Концепції філософії історії» дасть здобувачам знання про основні положення класичної, некласичної та постнекласичної філософії історії, сприятиме осмисленню філософських основ методологічного інструментарію сучасної історичної науки.

Матеріали призначені для здобувачів вищої освіти магістерського рівня за профілем освітньої програми «Філософія медійних практик».

УДК 930.1

ISBN 978–966–928–984–1

© О. Єременко, 2023

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Існує думка, що філософія історії є маргінальним розділом філософського знання. Курс, що пропонується, покликаний спростувати таку точку зору. На противагу розповсюдженим стереотипам, у курсі показується, що філософсько-історична проблематика має початок з античних вчень, трансформується через середньовічні та новоевропейські світоглядні парадигми до некласичного та постнекласичного осягнення смислу історичного шляху людства. Аналізуючи вчення таких видатних мислителів, як Августин, Й. Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, Р. Козеллек, Х. Уайт, Ф. Фукуяма, С. Гантінгтон, Р. Анкерсміт про сутність, сенс та закономірності світової історії, ми отримуємо світоглядне підґрунтя для усвідомлення власного місця у бурхливих подіях сьогодення, а також осмислюємо перспективи тенденцій розвитку суспільства. В наш час світову історію творить Україна, і цей факт потребує гідного філософського осмислення.

Філософія історії складається з двох основних розділів: онтології історії (включаючи метафізичні аспекти) та методології історичного пізнання.

Освітлення проблематики філософії історії передбачає розгляд наступних основних аспектів:

- науково-дослідницького – теоретичне осмислення сутності історії як онтологічної реальності та її метафізичного сенсу;
- освітнього – розробка і впровадження у освітньо-виховний процес вищої школи засобів виховання громадянської позиції у практиці як повсякденного існування, так і у «великій історії»;
- практичний – розробка та впровадження різноманітних методик «участі в історії».

Заплановані результати навчання

Мета даного навчального курсу є підготовка висококваліфікованих фахівців, в яких буде сформовано філософське розуміння історії як сутнісного людського буття у світі.

Завдання курсу «Концепції філософії історії»:

- засвоїти понятійний апарат філософії історії;
- засвоїти методологічні принципи, класичних і сучасних теорій історії;
- засвоїти знання, необхідні для розуміння закономірностей світової історії;
- сформувати у студентів вміння обґрунтовувати основні положення концепцій філософії історії;
- сформувати вміння критично осмислювати зміст основних концепцій філософії історії та розуміти їх вплив на різні сфери суспільного життя.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні **знати:**

- особливості предмету філософії історії, його місце в системі філософського знання;
- сучасний стан і сучасні проблеми філософії історії;
- методологічні принципи філософії історії;
- онтологічну природу та смислові аспекти всесвітньої історії;
- основні тенденції світової історії та особливості їх здійснення у сучасну епоху;

вміти:

- обґрунтовувати власну світоглядну позицію щодо сутності та смислового наповнення світової історії;
- розуміти і неупереджено оцінювати різноманітні історичні події, тенденції та реалії, аналізувати їх, знаходити в них спільне і відмінне;
- застосовувати одержані знання при аналізі особливостей сучасної історичної ситуації;
- вдаватися до діалогу та співробітництва між представниками різних соціальних спільнот як засобу досягнення консенсусу, громадянської злагоди в суспільстві;
- дотримуватись чіткої світоглядної позиції у ситуації боротьби з непримиренними ворогами України.

Методи проведення занять: лекції, практичні заняття. Форма підсумкового контролю: залік.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	Види занять	Лекційні заняття (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год)
	Тема			
1	Вступ до курсу. Онтологія і епістемологія історії.	2	-	6
2	Ф. Ніцше «Про корисність та шкоду історії для життя».	-	2	6
3	Філософське осмислення історії в античній і середньовічній культурі.	2	2	8
4	Філософія історії: від просвітників до німецьких класиків.	2	2	6
5	Філософія історії у століття великих істориків.	2	2	6
6	Формаційна і цивілізаційна парадигма в розумінні історії.	4	4	8
7	«Лінгвістичний поворот» та поворот до повсякденності у філософії історії.	4	4	8
8	Історія як специфічне буття.	2	2	6
9	Історична гносеологія.	4	4	8
10	Історія і трансісторичне.	2	2	3
11	Своєрідність сучасної історичної ситуації: інтеграція України в європейську цивілізацію.	2	2	3
	Всього	26	26	68

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Вступ до курсу. Онтологія і епістемологія історії

У соціальній філософії часто закономірності перебігу історії підмінюються закономірностями устрою суспільства. Безперечно – перші і другі тісно взаємопов'язані, але це не одні й ті ж закономірності. Суспільство – це суще, способом буття якої є історія. Цілком раціональна і методологічно виправдана установка, при якій закономірності історії виводяться з закономірностей суспільного устрою. Але цілком раціональна і методологічно виправдана і зворотна установка.

Не буде помилкою думати, що історія даного суспільства така, тому що дане суспільство влаштоване так-то і так-то. Але не буде помилкою думати, що дане суспільство влаштоване так-то і так-то, тому що історія його протікала так-то і так-то. Насправді маємо настільки складну взаємозумовленість закономірностей суспільного устрою і закономірностей історичного процесу, що навряд чи можливо всерйоз виділити одне з них як первинне в онтологічному сенсі. Коли ми що-небудь приймаємо за первинне, ми повинні усвідомлювати, що це вірно лише в методологічному сенсі і не наполягати на онтології.

Проблема співвідношення реальної історичної події та історичних наративів знаходиться в центрі уваги сучасних філософів історії. Коли Геродот назвав свою працю « дослідженням», « розшуком», «розпитуванням», він заклав основи для подальшого змішування онтологічного та наративного аспекту історії. Завжди було непросто розділити історію – як – реальну – подієвість та історію – як – розповідь –про- реальну – подієвість. А в постмодерністському світогляді саме цей поділ ставиться під питання, оскільки історія – як – реальна – подійність, фактично, розчиняється в наративах. У постмодерністській

свідомості знаходимо такі точки зору: 1) наратив конструює історію; 2) наратив замінює історію.

Найкраще висвітлити зміст цього питання можна спираючись на німецьку традицію, в якій прийнято розрізняти *Geschichte* і *Historie*. К. Левіт так пояснює суть цієї відмінності: у греків і римлян не було спеціального слова для того, що ми позначаємо іменником «історія» в однині; вони знали тільки історії («*historiae*») у множині. В німецькій мові слово «*Geschichte*» має на увазі події, а словом «*Historie*» позначають звістку, повідомлення про те, що відбувається.

Наша позиція в даному питанні найбільш близька до позиції Р. Козеллека. Козеллек вважає, що в результаті контамінації понять *Geschichte* і *Historie* другий з них поглинається першим, в результаті чого утворюється поняття «історія як така», «сама історія».

У дискурсі постмодернізму найчастіше здійснюється забуття реальності і, зокрема, забуття історичної реальності. Спостерігається нерозуміння того, що історія складається, в першу чергу, не з розповідей про дії та події, а з самих дій і подій.

П. Рікер зазначає, що в наративном викладі міститься «щось», що здатне підірвати всі форми репрезентації. Це «щось» є сама подієва реальність історії, яка не вписується не лише в рамки розумності та моралі в їх сучасному розумінні, але, можливо, яка виходить за рамки людської розумності та моральності як такої.

Ми хотіли б, слідом за Рікером, всіляко підкреслити важливість цього «про щось». У постмодерністському дискурсі «про щось» зникає. Такий хід думки представляється нам абсолютно неприйнятним, і ми звертаємо увагу на те, що його доцільність нічим не аргументована.

В той же час, слід підкреслити важливість історичної свідомості. Г. Гегель зазначає, що народи, які не мають історичної свідомості, не мають і власної історії, навіть якщо з ними багато чого відбувається. «Справжня історія» – це *Geschichte* + *Historie*.

Можна виділити чотири основні питання філософії історії: 1) якими є закони історії (в тому числі – чи існують вони взагалі)?;

2) якими є рушійні сили історії (в тому числі – роль людини в історії)?; 3) яким є смисл історії (в тому числі – чи існує він взагалі)?; 4) якими є способи пізнання історії (в тому числі – чи спроможні ми взагалі пізнати історію)?

Міркування щодо 1–3 питання займається онтологія історії, міркуванням щодо 3–4 питання – епістемологія історії.

Тема 2. Ф. Ніцше.

«Про користь та шкоду історії для життя»

Передусім слід зазначити, що есе Фрідріха Ніцше «Про користь і шкоду історії для життя» було написано в жовтні – листопаді 1873 року й опубліковано в лютому 1874 року. Есе «Про користь і шкоду історії для життя» є в даному ряду одним з найцікавіших творів Ніцше. У цій роботі міститься критичний аналіз загальної ситуації в історичній науці в другій половині XIX століття, розглядається вплив історії на формування світогляду людей, а також викладається власна концепція історії Фрідріха Ніцше.

XIX століття по праву вважають «століттям історичної революції», це був час, коли закладалися основи сучасної теорії і методології історії. Аж до середини XIX в. історія розглядалася як одна з галузей літератури, і тільки завдяки зусиллям таких видатних філософів як Й.-Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс, О. Конт, Л. Ранке, Т. Моммзен та ін змінилося ставлення до історії, за нею визнали право називатися наукою.

Особливий внесок у справу розробки теорії та методології історії в другій половині XIX століття внесли позитивісти, одним з видних представників яких був німецький історик Леопольд Ранке. Критика концепції історії позитивістів і, перш за все, Ранке, займає основне місце в есе «Про користь і шкоду історії».

Позитивісти шляхом ретельного аналізу і критики джерел старалися поставити історію на рівень точної науки подібної до природознавства. Завдяки науковим розробкам позитивістів, а також К. Маркса історія починає відстоювати своє право називатися наукою,

розробляються основні ідеї філософії історії як науки, формуються основні положення методології історії. Але були і противники цього процесу, які відмовлялись визнати за історією право називатися наукою, які наполягали на тому, що історія за своєю суттю ближче до мистецтва, ніж до науки. Одним з цих супротивників і виступив Фрідріх Ніцше.

Основним змістом есе «Про користь і шкоду історії для життя» є суперечка Ніцше з позитивістами про право історії називатися наукою. Будучи одним з її основоположників філософії життя, він протиставляє позитивістам власну концепцію.

Згідно з Ніцше, існують три основні види ставлення до історії: 1) монументальний, коли увагу зосереджують на *res gestae* видатних особистостей; 2) антикварний, коли основна увага приділяється збереженню традиції та повазі до неї; 3) критичний, коли історія піддається критиці як те, що спричиняє людині страждання та перешкоджає її звільненню. Кожний з цих підходів філософ піддає критиці. Наприклад, історики антикварного напрямку не розуміють, що інколи слід розбивати та руйнувати минуле; інколи слід забувати, а інколи критикувати минуле.

Ф. Ніцше робить наголос на шкоді історії для життя, але інколи проглядають і мотиви корисності: «Історію можуть винести тільки сильні особистості, а слабких вона абсолютно підкорює».

Ніцше бачить основний недолік історичної освіти в тому, що вона виховує у юнацтва світоглядний релятивізм: тепер юнак твердо знає, що в різні часи все було інакше, отже зовсім не важливо, яким є ти сам.

Філософ пропонує використовувати наступні засоби проти надлику історичної освіти: 1) неісторичне (забування); 2) надісторичне (мистецтво та релігія як зосередженість на вічному та незмінному).

Ф. Ніцше досить дотепно показує шкоду історії для життя. Але нічого не слід перебільшувати. Отже не слід перебільшувати цінність історії... Але тоді не слід перебільшувати і цінність життя.

Тема 3. Філософське осмислення історії в античній і середньовічній культурі

Положення про принципову неісторичності античного мислення, про відсутність не просто значущою, а якої б то не було філософсько-історичної траліції в давньогрецькій і давньоримській культурі є загальним місцем в роботах дослідників XX – початку XXI століть. Обґрунтування аісторізма античних знаходимо у таких видатних фахівців, як Р. Дж. Коллінгвуд, О. Ф. Лосєв, С. С. Аверинцев та ін. Мабуть, найбільш емко відповідну позицію висловив К. Левіт: «На греків глибоке враження справляв речовий порядок і краса видимого світу. Жодному грецькому мислителю не прийшло в голову ототожнювати цей співрозмірний незмінний космос з скороминущою прагматикою людських історій у світовій історії. Геродот, Фукидід і Полібій вивчали великі події і діяння свого часу і повідомляли про них, але ні війна греків з персами, ні Афіни проти Спарти, ні завоювання римлянами світового панування не давали приводу філософам-сучасникам до філософсько-історичного конструювання. Причина відсутності такої філософії історії зовсім не в байдужості до важливих звершень, але в явному розумінні того, що про те, що одного разу трапилося можна лише повідомити або скласти історії, але отримати про нього істинне знання не можна. Класичні філософи не тематизували історію, не задавалися питанням про сенс світової історії, бо вони як філософи міркували про єдине і ціле природне суще і про вічно-суще, а мінливі долі історії, які могли бути й іншими, надавали політичним історикам».

Цьому стереотипу протистоїть думку окремих дослідників, наприклад, Ф. Х. Кессіді і Ю. А. Шичалін. Так, Шичалін вважає, що поширене твердження про історичність християнської свідомості на противагу аісторичному сприйняттю античності є обивательськи нерerefлектованим. Він переконливо обґрунтовує наступну тезу: «При будь-якому тверезому погляді на речі саме у греків, а не в первісно-му... християнстві ми знаходимо всі прикмети загальноєвропейського історичної свідомості».

Можливо, істотна відмінність античного історизму від сучасного заважає багатьом сучасним дослідникам побачити саму наявність цього типу історизму.

Під «історизмом» зазвичай мається на увазі принцип підходу до предмета дослідження як такого, який змінюється в часі, розвивається. Можна сказати, що історизм – це, в кінцевому рахунку, визнання того, що даний об'єкт є «історичним». Історизм являє собою, свого роду, «приховану», не експліковану філософію історії. Він є, як би, передумова філософії історії. Історизм, в тій чи іншій мірі, присутній у свідомості будь історика, соціального мислителя, історичного письменника, у свідомості будь-якої людини, що описує і осмислює історію.

Тому, навіть якщо ми можемо погодитися з положенням про відсутність у античних філософів та істориків філософії історії в строгому сенсі слова, то ми категорично заперечуємо проти позиції, що заперечує наявність якого б то не було історизму у світогляді античних авторів. Якщо послідовно дотримуватися зазначеної позиції, тоді взагалі незрозумілим і незбагненим виявляється сама наявність багатой давньогрецької і давньоримської історіографічної традиції.

Ідея прогреса у Демокріта і Лукреція.

Цикл спадання форм державної влади у Платона: монархія – аристократія – тимократія – олігархія – демократія – тиранія.

Цикл зміни форм держави у Аристотеля: монархія – аристократія – олігархія – тиранія – демократія. Аристотель про різницю між історією та поезією.

Полібій про всесвітньо-історичний смисл римських завоювань.

Ідея *historia est magister vitae* – від Фукідіда до Цицерона.

Середньовічна філософія історії.

Перша універсальна хронологія належить Євсевію Кесарійському (III-IV ст.), який розділив історію на «до Різдва Христового» і «після Різдва Христового».

Аврелій Августин (354–4300. Провіденціалізм. Земний Град – нащадки Каїна та Небесний (Божий) Град – нащадки Авеля. Церква

як втілення Града Небесного. Смысл історії можна зрозуміти лише з трансісторичної точки зору.

Йоахим Флорський (1132–1202). Три епохи світової історії, які співпадають з трьома іпостасями Святої Трійці: 1) царювання Бога-Отця (дохристиянська ера); 2) царювання Бога-Сина (християнська ера); 3) царювання Святого Духа Майбутнє). Повнота часів ще не настала: повинно бути дано нове откровення – євангеліє Святого Духа.

Раціоналізація історії у Н. Макіавеллі (1469–1527). Повернення до античного циклізму. Незмінність людської вдачі. Провидіння змінюється Фортуною. Але звитязний і спритний діяч може подолати навіть Фортуну.

Філофей (XVІ ст.) – ідея «Москви – третього Риму». Її роль у імперській політиці Росії – від московських царів до Путіна. Зловісний смысл цієї ідеї.

Тема 4. Філософія історії: від просвітників до німецьких класиків

Дж. Віко (1668–1744). Повернення до античного циклізму. Епоха Богів – Епоха Героїв – Епоха Людей. Людина може по-справжньому знати лише те, що вона зробила.

Ш.-Монтеск'є: вчення про розподіл влади. Географічний детермінізм. Вольтер – автор терміну «філософія історії». Ж.-Ж. Руссо: історія як ніспадіння від первісного ідеального стану. Теорія суспільного договору. Виникнення та обґрунтування ідеї прогресу в творчості А. Р. Тюрго та Ж. А. Кондорсе.

Й.-Г. Гердер (1744–1803). Історія як розвиток праформ. Рух від природи до людини як кристалізація основного, найбіль цінного. Ідея багатоманітності історії. Кожний народ проходить свій шлях. У кожного народу існує своя субстанціальна всесвітньо-історична ціль. Кожний досягає досконалості у своєму, а не в чужому. Ідея відносності історичного часу.

Е. Кант (1724–1804). Історія як виховання людства. План історії – план розвитку людської свободи.

Історія існує внаслідок того, що повний розвиток людських здібностей потребує історичного процесу. Людина як раціональна істота потребує історичного процесу.

Відверто кажучи, в неісторичному суспільстві люди відчувають себе більш щасливими. Тоді що спонукає людей «війти в історію»? Спонукає їх зло, ірраціональні та аморальні елементи гордості, марнославства, користолюбства та інші вади. Людина прагне до щастя, але природа краще знає, в чому благо людини. Вона бажає розбіжностей, занурює людину в тяжку працю, змушує людину використовувати і розвивати свої здібності.

Проект вічного миру.

Г. В. Ф. Гегель (1770–1831). «Феноменологія духу»: діалектика раба і господаря; роль тимосу в історії.

«Лекції з філософії історії». Різновиди історичного пізнання:

1) початкова історія; 2) рефлексивна історія; 3) філософська історія.

Основні аспекти філософії історії Гегеля: 1) історія як прогрес в усвідомленні свободи; 2) розумне і нерозумне в історії; пристрасті та розум, «хитрість розуму»; всесвітньо-історичні особистості; історичні і неісторичні народи; 3) внутрішня сторона подій, історія як історія думки.

Всесвітня історія «прямує» зі Сходу на Захід. Стародавній Схід знає, що один є свободним (деспот); грецький і римський світ – що деякі свободні (громадяни); германський світ – що всі свободні (істина християнства). «Всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи, – прогрес, який ми повинні пізнати в його необхідності».

Світовий Дух, який керує історією, настільки ж могутній, наскільки хитрий. Ознакою його хитрості є неспівпадання прагнень та задумів історичних діячів та спільнот з реальними результатами їх дій. Історію творять, головним чином, всесвітньо-історичні особистості. «Їх справою було знати це всезагальне, необхідну найближчу ступінь у розвитку їх світу, зробити її своєю ціллю і вкласти в її здійснення свою енергію... Далі, якщо ми кинемо погляд на долю цих всесвітньо-історичних особистостей, покликання яких полягало в тому, щоб бути довіреними особами всесвітнього духу, виявляється,

що ця доля не була щасливою. Вони з'являлись не для спокійної насолоди, все їх життя виявлялось тяжкою працею, вся їх натура виявлялась у їх пристрасті. Коли ціль досягнута, вони відпадають, як пуста оболонка зерна».

Є історичні та неісторичні народи. Народи немов би передають один одному своєрідну естафету світової історії.

Важливість внутрішньої сторони подій. Важливість логіки подій. Питання про єдність історичного та логічного. Цей метод привів до блискучих результатів тоді, коли предметом дослідження була думка: в «Естетиці», в «Філософії релігії», особливо – в «Лекціях з історії філософії». Але в самій філософії історії цей метод інколи хибив. Здається, все логічне – історичне, але не все історичне – логічне.

Тема 5. Філософія історії у століття великих істориків

Найкращим чином особливості саме філософського осмислення історії не тільки видатними філософами, але і видатними істориками XIX століття аналізує Х. Вайт у своїй новаторській роботі «Метаісторія. Історична уява в Європі XIX ст.» Під кутом зору своєї тропологічної методології він аналізує особливості трактовки історії Г. Гегелем, Л. фон Ранке, К. Марксом, А. де Токвілем, Ж. Мішле, Я. Бурхардтом та Б. Кроче. Концепція Х. Вайта буде розглянута окремо, тому ми поки що розглянемо світогляд великих представників історичної науки XIX століття із звичайної точки зору.

Найбільш важливими роботами А. де Токвіля являються «Демократія в Америці» та «Старий порядок і революція». В цих роботах присутнє як розуміння необхідності глибоких змін у суспільстві в ході історії, так і надаються досить вдалі прогнози відносно найближчого майбутнього.

Талант Жуля Мішле відрізняється багатогранністю: Мішле був великим істориком, видатним літератором, своєрідним філософом історії. Одним з перших Мішле почав трактувати історію як історію народних мас. Він вважав, що народ – головний герой історичного

процесу. Також історик є відомим противником тиранічної влади і відомим русофобом.

Леопольд фон Ранке розробив методологію сучасної історіографії, засновану на абсолютизації архівних джерел, на прагненні до історизму. Ввів в академічну практику історичні семінари, з яких вийшли багато видатних істориків. Для Ранке насамперед важлива індивідуальність кожного історичного діяча, його перо змальовує яскраві образи видатних діячів історії. Л. Ранке належить відома формула основної задачі будь-якого історичного дослідження: показати, як дійсно відбувалися події («wie es eigentlich gewesen»), або «як все відбувалося насправді». При цьому історик не слід ставати суддею минулого і не слід повчати сучасників. Також Ранке майстерно змальовує історичний зв'язок подій, вказує на єдність всесвітньо-історичного процесу; критика його вражає точністю, ґрунтовністю і методичністю. У Ранке з дивовижною гармонією з'єднуються дослідник, філософ і художник: він об'єктивний до холодної. Під впливом Гегеля Ранке вважав, що окрема подія має значення лише як момент розвитку абсолютного духу. У викладі Ранке всесвітня історія – потужний потік, захоплюючий собою всі країни, всі народи; єдність процесу виключає всякі підрозділи.

У центрі інтересів Якоба Буркхардта перебувала історія культури, у зв'язку з чим його школу іноді називають «культурно-історичною». Історичні епохи розглядалися їм під кутом тих «стилів життя», які надавали кожній з них неповторність. Творцями цих стилів життя були люди мистецтва – видатні особистості. Навіть до держави він підходив з естетичної точки зору і розцінював його як «твір мистецтва». Буркхардт представляє ренесансну концепцію Держави як твору мистецтва в якості альтернативи сучасній державі: «У державах того часу вперше проявляється дух сучасної європейської держави, поглиненої власними інтересами, що демонструє свій жажливий і нічим не обмежений егоїзм... але там, де ця тенденція долається або якось врівноважується, на історичній сцені з'являється щось нове: держава як розраховане і продумане творіння, держава як твір мистецтва».

Я. Буркхардт стверджував, що існують три головні влади: держава, культура і релігія, що знаходяться в постійній взаємодії. Він вважав, що «існують первинні політичні та релігійні епохи і завершальні епохи, які живуть для великих цілей культури», при цьому стародавній Єгипет, Мексика і Перу представляють приклади «культури, яка визначається державою», ісламські країни – «культури, яка визначається релігією», а міські поліси Стародавньої Греції демонстрували «держави, які визначалися культурою». Ренесанс був після міст-держав античної Греції ще однією з епох, яка жила «для великих цілей культури». Звідси може бути сформульована інтерпретація Буркхардтом ренесансної концепції: «Держава як твір мистецтва – це держава, яка визначається культурою».

Тема 6. Формацийна і цивілізаційна парадигма в розумінні історії

К. Маркс (1818–1883), Ф. Енгельс (1820–1895). Історичний матеріалізм. Структура і розвиток суспільства визначається способом виробництва матеріальних благ. Продуктивні сили та виробничі відносини. Власність на засоби виробництва. Діалектика базиса і надбудови. Класова боротьба, класовий антагонізм. Соціальна революція. Суспільно-економічні формації: 1) первісна формація; 2) рабовласницька формація; 3) феодалізм; 4) капіталізм (буржуазна формація); 5) комунізм. Соціалізм як перша фаза комунізму. Питання про азіатський спосіб виробництва.

Теорії індустріального суспільства. П. Дракер, Р. Дарендорф, Р. Арон, У. Росту, Д. Белл.

Традиційне та індустріальне суспільство. Розмивання жорсткої соціальної вертикалі. Перемога «білих комірців» над «синіми комірцями» в середині ХХ століття.

Теорії постіндустріального суспільства. Дж. Гелбрейт, О. Тофлер, А. Турен, Ж. Фурастьє. Доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство. Науково-технічна революція. Нова правляча

еліта: роль знань, освіти, здібностей. Основний соціальний інститут постіндустріального суспільства – університет.

Інформаційне суспільство. Електронна демократія, інформаційна економіка, електронна держава, електронний уряд.

Ф. Фукуяма: «Кінець історії і остання людина». Відносини пана і раба. Тімос. Боротьба за визнання. Універсальна ліберальна держава. Конфлікти між історичними та постісторичними державами будуть можливі.

О. Шпенглер (1880–1936). «Занепад Європи». Єдність всесвітньо-історичного процесу є ілюзією. «На місці монотонної послідовності епох я бачу в історії людства різноманітні організми, які народжуються, розквітають і вмирають з безцільністю квітів». Це «великі культури». Їх 8: китайська, вавилонська, єгипетська, індійська, антична («аполлонівська»), візантійсько-арабська («магічна»), західна («фаустианська»), майя. Народжується дев'ята – «російсько-сибірська» культура. Унікальність кожної культури забезпечується своєрідністю її душі, її праобразу. Кожній культурі притаманний цілісний погляд на світ, спосіб ведення господарства, психологічні особливості людей, релігія, філософія, мистецтво, дипломатія, навіть спосіб залицяння. Наприклад: архетип аполлонівської культури – пластичність і статичність. Архетип фаустианської культури – намагання до подолання кордонів, динамізм. Кожна культура є замкненою і незрозумілою для інших цілісністю. Термін життя культури – приблизно 1000 років. Шпенглер розрізнив і навіть протиставив поняття культури і цивілізації. Коли культура старіє, вона вироджується в цивілізацію. Відбувається «омертвління» творчості в механічні форми життя. Саме це і відбувається зараз із Західною культурою.

А. Дж. Тойнбі (1889–1975). «Дослідження історії». Його теорія може вважатися кульмінаційним пунктом у розвитку теорій «локальних цивілізацій». У різні періоди своєї творчості Тойнбі нараховував від 21 до 37 цивілізацій. Концепція Виклику-і-Відгуку. Основні види Викликів: стимул суворих країн, стимул нових земель, стимул ударів, стимул тиску, стимул утиску. Творча меншість і більшість, яка від-

творює. Концепція Відходу-та-Повернення. Механізм прогресивного розвитку: Виклик-Відхід-Повернення-Відтворення-Відгук-Новий Виклик і т.д. Рано чи пізно творча меншість помиляється – тоді прогрес змінюється регресом і занепадом. Перетворення творчої меншості на меншість, яка панує. Неповторність Викликів. Загибель цивілізацій. Зрештою Виклики людству кидає Бог. Велика роль Всесвітніх Церков. Всесвітні Церкви як «кокони» сучасних цивілізацій. Релігія як базис суспільного розвитку. Унікальність сучасної Західної цивілізації.

Л. М. Гумільов (1912–1992). Концепція етногенезу. Етапи етногенезу. Зміна стереотипів поведінки. Пасіонарна енергія, роль пасіонарієв. Євразійство. Антинауковість концепту пасіонарієв, шкода концепції пасіонарності, небезпечні висновки з цієї концепції.

Ф. С. Гантінгтон (1927–2008) – американський політолог, творець геополітичної концепції «зіткнення цивілізацій». «Зіткнення цивілізацій і переосмислення світового порядку». Полеміка з концепцією «кінця історії» Ф. Фукуями. В кінці 20 ст. геополітичний розклад сил визначається ідеологіями, що виходять за рамки традиційного протистояння лібералізму та авторитаризму. Головними протиборчими силами стають цивілізації, які об'єднують групи країн з схожими ментальними цінностями. Слідом за А. Тойнбі Гантінгтон стверджує, що «людська історія – це історія цивілізацій». За Гантінгтоном, в сучасному світі відбувається зіткнення 7 або 8 цивілізацій – китайської, японської, індуїстської, ісламської, православної, західної, латиноамериканської і, можливо, африканської. Усередині цивілізації зазвичай є стрижнева країна, яка організовує єдину політику всієї групи країн з схожими культурними нормами (як, наприклад, США в сучасній західній цивілізації). Кожна цивілізація прагне розширити свій вплив або, принаймні, зберегти свою самобутність від тиску з боку інших цивілізацій. Замість ідеологічного протистояння 20 ст. в 21 столітті головну роль відіграватимуть міжкультурні конфлікти. У 16 – першій половині 20 ст. головною домінуючою силою була західна цивілізація, яка нав'язувати всім іншим свої цінності. Однак у 20 в. світ стає спочатку двополюсним (протистояння Заходу і Радянської Росії), а потім поступово формується багатополлярність. Західна цивілізація

поступово втрачає своє лідерство, зате зростає самостійність далеко-східних цивілізацій і цивілізації ісламу. Розколоті та розірвані країни. Прогноз С. Гантінгтона відносно конфлікту Росії з Україною. З сучасної точки зору це так. Але Гантінгтон писав років двадцять тому і він писав більш невизначено. Воєнний напад Росії на Україну він вважав дуже малоімовірним.

Н. Фергюсон: «Цивілізація: чим Захід відрізняється відж іншого світу». Обґрунтування унікальної ролі Заходу в світовій історії.

Тема 7. «Лінгвістичний поворот» та поворот до повсякденності в філософії історії

Артур Данто: «Аналітична філософія історії». Події та наратив. Правильно зрозуміти значення події ми можемо лише знаючи її місце в якоїсь цілісної тимчасової структурі, елементом якої вона є. Але ж всесвітня історія є такий «твір», який все ще триває. Звідси випливає, що єдино вірної інтерпретації не тільки всесвітньої історії, а й кожної окремої події в принципі не може бути. Значення минулих подій змінюється в міру здійснення подальших подій. А. Данто приділяє значну увагу аналізу специфіки історичного пізнання в цілому і філософсько-історичного розуміння історії. Ця специфіка визначається зануреністю суб'єкта пізнання в час. Лише завдяки часовій перспективі можливо яке-небудь розуміння історичних подій. Часова природа як подій, що відбуваються, так і положення історика, який їх описує, обумовлює особливості історичних наративів. Структурування історичної реальності наратора передбачає вміння відділяти значуще від незначного, а також уміння показувати не просто послідовність подій, а їх взаємозв'язок.

Новаторською у сфері філософії історії була робота Хейдена Вайта «Метаісторія. Історична уява в Європі XIX століття». Вайт починав як літературознавець і фахівець з естетики. Він вирішив досліджувати «поетику» історії. За його думкою, дискурс історика скоріш художній (тропологічний), ніж логічний. Історик, в деякому сенсі, «конструює» свій об'єкт.

Х. Вайт виділяє основні типи ефекта пояснення в історії. По-перше, це пояснення за допомогою формального доказу: 1) формізм – коли акцент робиться на унікальності історичних діячів та подій; 2) органіцизм – коли вважається, що цілісність історії забезпечують певні принципи та ідеї; 3) механіцизм – намагання відкрити закони історії на кшталт законів фізики; 4) контекстуалізм – намагання установити функціональні зв'язки подій у контексті від минулого до майбутнього. По-друге, це пояснення за допомогою сюжету. Тут можливі наступні варіанти: 1) історія як роман, в якому добро перемагає зло, світло – темряву; 2) історія мислиться як комедія, в якій людина перемагає темні сили та примирюється із світом; 3) трагедія – в ході історії герой гине, але ця загибель приводить до збагачення свідомості, до кращого розуміння історії; 4) сатира – історія виглядає як драма приреченості, в якій людина – лише полонянка недосконалого світу. Далі: пояснення через ідеологічний підтекст. Тут такі варіанти: 1) анархізм – акцент робиться на швидкій структурній трансформації суспільства з оглядкою на ідеалізоване минуле; 2) консерватизм – акцент робиться на статус-кво, соціальні трансформації оцінюються негативно; 3) радикалізм – знову акцент на швидкій структурній трансформації, але в ім'я ідеалізованого майбутнього; 4) лібералізм – акцент робиться на дрібних повільних змінах у суспільстві на кшталт підгонки складного механізму. Нарешті історики віддають перевагу тій чи іншій тропологічній фінури поетичної мови: 1) метафорі; 2) метонімії; 3) синекдосі; 4) іронії. Комбінація сюжету, формального доказу, ідеологічного обґрунтування та тропу створює неповторний стиль того чи іншого історика, причому не тільки стиль наративу, але і стиль світогляду. Є гарна і погана сумісність пояснювальних принципів. Наприклад, метафорі відповідає формізм, метонімії – механіцизм, синекдосі – механіцизм, іронії – контекстуалізм.

Х. Вайт намагається вписати творчість того чи іншого видатного історика або філософа історії у свою вишукану класифікацію. Наприклад, Ж. Мішле – це поєднання роману, формізму і ліберлізму. Я. Буркхардт – поєднання сатири, контекстуалізму і конерватизму. Г. Гегель поєднує трагедію і комедію, арганіцизм, а також консерватизм з ра-

дикалізмом. На останньому прикладі видно, що однозначно вписати великого мислителя в окрему чарунку якої завгодно схеми не завжди вдається.

Слід підкреслити важливість ідей сучасного німецького історика Р. Козеллека для філософського осмислення закономірностей історичного процесу. По-перше, Козеллек є видатним представником так званої «історії понять». Він глибоко аналізує еволюцію важливих соціально-історичних понять на зразок «революції», «класу», «прогнозу» тощо. Він показує суттєві зміни у свідомості людей, які починають вкладати інший смисл у ці широко відомі слова. Адже історія – це не тільки зміни соціальних структур. Але це і зміни світогляду, менталітету, стереотипів мислення і поведінки. Наприклад, Козеллек показує, що починаючи з ХУІ століття, а особливо – з кінця ХУІІІ століття поведінку людей все більше формує очікування майбутнього, а не звертання до минулого. Історія перестає бути *magister vitae*.

Р. Козеллек розробив учення про три часи історії: короткостроковій послідовності «зараз» і «потім»; середньострокових тенденцій, на зразок економічних криз чи занепаду моралі; метаісторичних тривалостей, найменшою мірою схильних до змін. Ці часові пласти нашаровуються один на одного. Їх взаємодія конституює відкриту цілісність історичного процесу. Козеллек приділяє значну увагу аналізу діалектиці подій і структур. Він показує, що в самій послідовності подій є певна структурність. Поділ історії на події і структури в деякій мірі умовний і багато в чому обумовлений теоретико-методологічними установками дослідника. Р. Козеллек дає, на наш погляд, чудове формулювання методу адекватного пізнання історії: «Процесуальний характер нової історії і не може бути досягнутий іншим способом, окрім як шляхом поперемінного і почергового пояснення подій структурами, і навпаки».

У ХХ столітті великий авторитет в історичному пізнанні здобула французька школа «Анналі» (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. ле Гофф). Представники цієї школи вивчали «великі тривалості» в історії, тобто довгі процеси економічного і культурного розвитку, які не можуть бути зведені до окремих подій. Також вони зосередили увагу

на дослідженні повсякденного життя різних соціальних шарів, поступових і непомітних на перший погляд змін у менталітеті і повсякденній поведінці різноманітних соціальних груп. Цей підхід протистояв традиційній історії героїв та можновладців.

Тема 8. Історія як специфічне буття

Класична метафізика не шанувала історію. В певному сенсі історичне мислення протилежне метафізичному. «Справжнє буття», субстанція, «буття як таке» – це сталі, нерухомі, незмінні сутності. Сутність історії – зміни, процесуальність. Однак сучасні наукові парадигми – антисубстанційні, і навіть в самій філософії субстанція втрачає характер незмінності. А. Н. Вайтгед: «Субстанція світу є процес».

Подія як «атом» історії. *Історична подія* є зміна існуючих соціальних умов, яка є наслідком дій, які здійснюють індивіди або соціальні групи; ця зміна є відносно самостійною, цілісною і значимою для ходу історичного процесу. Подія включає в себе взаємодію наступних протилежностей: 1) минуле – майбутнє; 2) дійсне – можливе; 3) суще – належне; 4) необхідність – свобода; 5) детермінація – цілепокладання.

В історії події формують умови (структури), а умови породжують події. *Історія* є зміна соціальних умов (структур) акторами шляхом подіювання. *Основна (загальна) фігура послідовності подій в історії*: 1) порушення гармонійного стану; 2) герой (актор) вирішується на спротив; 3) боротьба героя з антагоністом; 4) руйнація старих форм соціального життя – перемога героя; 5) створення нових форм соціального життя; 6) новий гармонійний стан; 7) смерть героя і привласнення плодів його діяльності хибними героями.

К. Ясперс: вчення про осьовий час. Вчення про прикордонну ситуацію.

М. Гайдеггер. Буття, час та подія. «Зов буття». Історичність як суттєве визначення *Dasein*. Присутність «початково історична». Подієвість виявляється для Гайдеггера наслідком перебування присутності в світі. Для М. Гайдеггера світ є історичним в кінцевому рахунку

завдяки Dasein. Гайдеггер розрізняє «мати історію» і «бути історичним». Людиною історичною, за Гайдеггером, є той, хто отримав своєрідний дар – вміння пропускати через себе феноменологію Буття. Для пізнього Гайдеггера історичність є характеристикою самого буття. Dasein повинно збутися. Збутися ж означає: «стати тим, що ти є насправді, воістину». Подія – це як би посыл буття; буття посиляє людини деякий поклик, що вимагає зміни – і людина змінюється.

Питання про кінець історії все ж таки є актуальним. Ю. Н. Харарі про сучасний ковенант. Сучасна епоха як, можливо, остання в історії людства.

Історія (історична подієвість) як специфічно людський шлях перетворення буття і прориву до Абсолютного Буття.

Тема 9. Історична гносеологія

У чому полягає відмінність філософії історії як теорії історичного пізнання від, з одного боку, філософії історії як метафізики історії чи історіософії, з іншого – від філософської методології історії?

Вище вже було показано, що філософія історії як історіософія вивчає саму реальну історичну дійсність. В іпостасі ж теорії історичного пізнання філософія історії відповідає вже на зовсім інші запитання: “Що і як вивчають науковці, розглядаючи історію як цілісний універсум?”, “У чому особливість пізнання історії як множини соціокультурних утворень?”, “Чим пізнання історичних процесів і явищ відрізняється від пізнання природних та в чому подібність між цими різновидами пізнання?” тощо. Інакше кажучи, предметом розгляду стає вже пізнавальна діяльність дослідників з вивчення історичного процесу, а не сам процес.

Що стосується методології історії, то її цікавить вже не сам по собі історичний процес і навіть не хід пізнання історичних реалій, а порівняно вищий “поверх” – принципи, підходи, прийоми, процедури, форми, способи та методи цього пізнання.

Тут буде доцільно розглянути філософсько-історичну школу, яку ми пропустили у попередньому викладі, а саме, баденську школу

неокантіанства. В. Віндельбанд розрізняв номотетический і ідіографічний тип мислення на основі того, що перший відшукує загальні закони, а другий – окремі історичні факти; перший вивчає те, що завжди має місце, друге – те, що одного разу сталося. Г. Ріккерт протиставляв два наукових методи: генералізуючий та індивідуалізуючий. Перший характерний для природознавства, другий – для історії. Ріккерт вважав поняття історичного закону *contradictio in adjecto* (протиріччям у визначенні). Необхідно визнати, що розрізнення номотетичного та ідіографічного, генералізуючого та індивідуалізуючого методів багато в чому виявилось ефективним. Історики, що працювали в дусі цього розрізнення, прийшли до плідних результатів.

Ретроспективність історичного пізнання. Вона полягає в тому, що історик-дослідник як би дивиться назад – від слідства, яке ближче і зрозуміліше, до причини, яка є більш віддаленою. Це погляд від теперішнього до минулого.

Співвідношення об'єкта та суб'єкта. Важливою особливістю історичного пізнання є специфічне співвідношення між сторонами пізнавального процесу. У природничих науках людина пізнає природу; при цьому вона є суб'єктом, а природа, на яку спрямовані пізнавальні дії, – об'єктом пізнання. Набагато складніше проблема співвідношення суб'єкта та об'єкта в історичному пізнанні. Адже об'єктом дослідження в історичній науці є суспільство або окрема людина, які не пасивні, а діють свідомо, цілеспрямовано. Процес пізнання суб'єктом історії виступає як процес самопізнання. Суб'єктивність об'єкта історик зобов'язаний мати на увазі завжди, при будь-якому історичному дослідженні. Пояснюючи минуле, він повинен уявляти собі цілі і наміри людей, партій, класів, які діяли в минулому.

Відмінність від художнього пізнання. Ми вже говорили про риси схожості між історичним пізнанням та художньою літературою (див. концепцію Х. Вайта). Але між ними є і суттєва різниця, відома ще з часів Аристотеля. Літератор та історик по-різному зображують реальну дійсність. Літератор мислить за допомогою образів, в яких втілює типові риси багатьох людей або явищ. Він має законне і безперечне право на вимисел і широко ним користується. На відміну

від літератора історик зобов'язаний відновити досліджувані їм явища з максимально можливою вірогідністю і точністю, аж до деталей. Усяке навмисне відхилення від цього являє собою спотворення істини, фальсифікацію, злочин проти моралі і науки.

Відміність від пізнання в точних науках. Оскільки предметом історичної науки є минуле людського суспільства, то, на відміну від вчених в галузі природничих і точних наук, учений-історик майже ніколи не може спостерігати досліджувані факти (явища). Фізик, біолог не тільки спостерігають факти, явища, процеси, так би мовити, в «натуральному вигляді», вони можуть також відтворити багато з них за допомогою експерименту в лабораторних або виробничих умовах. Історик-дослідник такої можливості позбавлений. Кожному зрозуміло, що колесо історії повернути назад неможливо, тобто не можна штучно повернути або повторити колишні у минулому події, щоб краще до них придивитися, проаналізувати і описати їх.

Поняття історичного факту. Різниця між фактом та подією. Факт, джерело, свідоцтво, документ. Критика джерел (документів). Фальсифікація документів в історії.

Математичні і статистичні методи в історичному пізнанні. Кліометрія.

Умовний спосіб в історії. Віртуальна історія. Контрфактична історія.

Тема 10. Історія і трансісторичне

Первісність, повсякденність та історія. Циклічне життя первісної спільноти як наслідування міфічним першоподіям. Міфічна подія як «вічна» подія, яка здійснена богами, героями, або першими прашурами. Міфічний та історичний час.

На початку історії людина відкрила можливість змінювати світ за допомогою подій. Людина стала *homo eventualis*’ом. Людина за допомогою подій оволодіває світом. Саме тому, що людина є *homo eventualis*, вона є істота відкрита і незавершена. В деякому сенсі людина взагалі не є, людина – це можливість людини.

Юдео-християнський історизм як найбільш могутня парадигма історіософії. Провіденціалізм і фіналізм. Здається, що фіналізм є єдиним способом справжнього філософування про історію. Але ця точка зору насаджується християнськими історіософами. Можливість іншого історизму, ніж юдео-християнський. Подієтемний історизм як естетизація історії. Переваги і недоліки подієтемного історизму.

Збереження і перетворення подієвості. Вселенський аспект подієвості. Взяті в аспекті подієвості, і історія, і Світ є принципово незавершима цілісність. К. Ясперс: «Чому взагалі існує історія? Саме тому, що людина є кінцевою, незавершеною і не може бути завершеною, вона повинна у своїй еволюції в часі пізнати вічне, і вона може пізнати його тільки на цьому шляху. Незавершеність людини та її історичність – одне й те ж».

Оскільки сама подієвість є не тільки культурно-історичним, а й загальносвітовим феноменом, то може бути поставлено питання про фундаментальний, так би мовити, вселенський сенс історії.

Порівняно недавно на світову сцену вступив великий актор – homo eventualis historicus. Він розгортає перед здивованим залом для глядачів (зрештою для самого себе) грандіозний спектакль високої культури, перед яким меркнуть творіння найвидатніших драматургів. Виповнюючись любов'ю і ненавистю, благородством і підлістю, збудований ентузіазмом і поглинаємий розчаруванням, сміючись і плачучи, безстрашно прямуючи до незвіданого і боягузливо ховаючись у звичному, передбачаючи майбутнє і ностальгуючи про минуле, напружено працюючи і ліниво насолоджуючись, молячись і богохульствуєючи, – homo eventualis грає битви і штурми, договори і подорожі, революції і реформи, змови і страти, винаходи і відкриття, будівництво міст і загибель імперій, конструювання концепцій і спортивні змагання, створення поем і симфоній, малювання картин і постановку фільмів, пророцтва і дивні зічлення. Цей потужний потік подіювання розділяється на безліч русел як в етнічному, так і в соціальному аспекті.

Підсумовуючи, можна запропонувати формулювання закону збереження і перетворення подієвості: подієвість не виникає з нічого і не знищується, вона може лише переходити в різні форми – з однієї в іншу.

Історія як ритуал і трагедія. Космічний Розум роздрібнює себе в безлічі діяльних акторів, які часто творять злодіяння, але в той же час, деякі з них прориваються до надісторичної істини. Трагічно-катарсичний смисл сучасної епохи.

Ю. Н. Харарі: можливо сучасна епоха є останній час панування на Землі *homo sapiens*'а. Можливо, людина перетвориться на *homo deus*. Філософія повинна дати відповідь: як людині слід поводити себе перед перспективою такої трансформації.

Тема 11. Своєрідність сучасної історичної ситуації: інтеграція України в європейську цивілізацію

Цивілізація як найбільша цілісність в історії. Належність до цивілізації як доля Чи можливий в принципі транзит суспільства з однієї цивілізації в іншу

Ціннісні основи європейської цивілізації: раціоналізм, індивідуалізм, християнство. Важливість боротьби між церквою і світською владою для становлення європейського менталітету. За великим рахунком, в європейській історії жодна сила не мала монополії на владу. Папоцезаризм, його недоліки та переваги. Цезарепапизм, його недоліки та переваги. Ідея і практика розподілу влади.

Юридизм європейської свідомості. Юридичні аспекти боротьби Христа з Сатаною. Ідея і практика прав людини. Правова держава. Велика хартія (1215) і Золота булла (1222). Магдебурзьке право. Н. Фергюсон: недоторканість приватної власності як справжня юридична основа буржуазного способу виробництва.

Україна як розірвана країна (С. Гантінгтон). Історична доля України: між європейською та православно-московською цивілізацією. Своєрідність сучасної агресії РФ проти України. Знову Гантінгтон: у війнах останнього часу основне питання: «за кого ти?» (яка твоя ідеологія, твоя віра). У війнах найближчого майбутнього основним питанням буде: «хто ти?» (до якої цивілізації, до якої культури ти належиш). Зі сторони України сучасна війна є війною за ідентичність.

Зміни в суспільній та індивідуальній свідомості, які повинні відбутись для забезпечення успішної інтеграції України в Європу. Цивілізаційний транзит показує, що насправді суспільна свідомість первинна, суспільне буття вторинне. Негативні риси, які запозичені українським суспільством з московської цивілізації: загальна корупованість, надмірна ієрархічність, елементи двомислення. «Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицького як архетип української людини.

Що дає нам надію на успіх євроінтеграції? Правильно осмислена історія. До середини, а можливо до кінця ХУП століття Україна (Гетьманщина) належала до європейського світу. Її сучасний цивілізаційний транзит – це насправді повернення

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 2. Ф. Ніцше

«Про корисність та шкоду історії для життя»

1. До питання про особу філософа: божевільня як втеча від епохи.
2. Про шкоду історії.
3. Про корисність історії.
4. Сучасна людина: заперечення історії.

Основна література:

1. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Переклад з німецької А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
2. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
3. Hegel G.W.F. The Philosophy of History// translat by J. Sibree. Dover Philosophical Classics. 2004. – 480 p.
4. Nietzsche F. On the Advantage and Disadvantage of History for Life, trans. Peter Preuss. – Hackett Publishing Company, Inc.; First Edition. – 1980. 72 p.

Допоміжна література:

1. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994. – 192 с.
2. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 396 с.
3. Ricoeur P. Memory, History, Forgetting Edition Unstated // Kathleen Blamey (Translator). – University of Chicago Press. 2006. 624 p.
4. Solovyov V. War, Progress, and the End of History: Three Conversations, Including a Short Tale of the Antichrist// Thomas R. Beyer Alexander Bakshy (Translator). – Lindisfarne Books. 1990. 192 p.

Тема 3. Філософське осмислення історії в античній і середньовічній культурі

1. Подолання європоцентризму: філософське осмислення історії в Стародавньому Китаї.

2. Подолання забобону: до питання про рефлексію над історією в античному світогляді.

3. Філософське осмислення історії в Середні віки та добу Відродження:

- а) візантійська традиція;
- б) західноєвропейська традиція;
- в) «коперніканський поворот» Н. Макіавеллі.

Основна література:

1. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.

2. Габрієлян О. А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.

3. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.

4. Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник] / А.В. Найчук, С.О. Ганаба. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020.– 204 с.

5. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посібник / Ю.В. Павленко. – К: Либідь, 1999.- 360 с.

6. Hegel G.W.F. The Philosophy of History// translat by J. Sibree. Dover Philosophical Classics. 2004.– 480 p.

Допоміжна література:

1. Континент Європа: Наук. зб., присвяч. 80-річчю виходу у світ пр. О. Шпенглера «Занепад Європи» / ред.: Ю. Вільчинський; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Філософ.-т. – Л., 2000.– 173 с.

2. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. Вячеслав Циба. – К.: Наш Формат, 2017.– 488 с.
3. Augustine S. The City of God // Marcus Dods (Translator). Digireads.com.– 2021. 718 p.

Тема 4. Філософія історії: від просвітників до німецьких класиків

1. Несвоєчасний геній – Дж. Віко.
2. Розуміння історії французькими просвітниками:
 - а) Ш. Монтеск'є;
 - б) Вольтер;
 - в) Ж.-Ж. Руссо;
3. Осмислення історії в німецькій класичній філософії:
 - а) Й. Г. Гердер;
 - б) І. Кант;
 - в) Й. Г. Фіхте;
 - г) Г.В.Ф. Гегель.

Основна література:

1. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
2. Габріелян О. А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.
3. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.
4. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії.Т.1–2. – К.: Основи, 1995.– 568 с.
5. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
6. Hegel G.W.F. The Philosophy of History// translat by J. Sibree. Dover Philosophical Classics. 2004.– 480 p.

Допоміжна література:

1. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.
2. Carlyle T. The French Revolution. – CreateSpace Independent Publishing Platform. 2014. 424 p.
3. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. – CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017. 542p.
4. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. –389 p.
5. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. –400 p.
6. Vico G. Grundzüge Einer Neuen Wissenschaft Über die Gemeinschaftliche Natur der Völker. Forgotten Books. 2018. 1006 p.

Тема 5. Філософія історії у століття великих істориків

1. Філософські інтенції французької історичної школи.
2. Філософські інтенції німецької історичної школи.
3. Філософські інтенції української історичної школи.
4. Англійська історична школа: питання про можливість позитивістської філософії історії.

Основна література:

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. – М.: Laurus, 2018.– 144 с.
2. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
3. Габріелян О. А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.
4. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.

5. Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник] / А.В. Найчук, С.О. Ганаба. – Кам'янець Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020.– 204 с.

6. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. – Baltimore; L., 1973.

Допоміжна література:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. – К.: Yakaboo Publishing, 2022.– 656 с.

2. Мельник А.І. Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть): монографія / А.І. Мельник. – Чернігів; К.: ЧДІЕіУ: Ін-т вищ. освіти НАНУ, 2008. –360 с.

3. Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – К.: Либідь, 2002.– 480 с.

4. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.

5. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. –389 p.

6. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. –400 p.

7. Solovyov V. War, Progress, and the End of History: Three Conversations, Including a Short Tale of the Antichrist// Thomas R. Beyer Alexander Bakshy (Translator). – Lindisfarne Books. 1990. 192 p.

Тема 6. Формаційна і цивілізаційна парадигма в розумінні історії

1. Формаційно-лінійний підхід після К. Маркса:

- а) теорії індустріального суспільства;
- б) теорії постіндустріального та інформаційного суспільства;
- в) гіпотеза Ф. Фукуями про «кінець історії».

2. Цивілізаційний підхід:

- а) «коперниканський поворот» О. Шпенглера;
- б) А. Дж. Тойнбі: суперництво та спадкоємність цивілізацій;
- в) «новий географічний детермінізм» Л. М. Гумільова;
- г) С. Хантингтон: конфлікт цивілізацій.

3. Історична соціологія: від П. Сорокіна до П. Штомпки.

Основна література:

1. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.

2. Габрієлян О. А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.

3. Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник] / А.В. Найчук, С.О. Ганаба. – Кам'янець Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020.– 204 с.

4. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посібник/ Ю.В. Павленко.-К: Либідь,1999.-360 с.

5. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.

6. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії.Т.1–2. – К.: Основи, 1995.– 568 с.

Допоміжна література:

1. Артюх В.О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія / В.О. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ,2010.– 266 с.

2. Мельник А.І. Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть): монографія / А.І. Мельник. – Чернігів; К.: ЧДІЕіУ: Ін-т вищ. освіти НАНУ, 2008. –360 с.

3. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994.– 192 с.

4. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. Вячеслав Циба. – К.: Наш Формат, 2017.– 488 с.
5. Шапіро Б. Смысл історії. Як розум і мораль зумовили велич Заходу. – К.: Наш формат, 2022.– 208 с.
6. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.
7. Sztompka P. The Sociology of Social Change. – Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993.– 368 p.

Тема 7. «Лінгвістичний поворот» та поворот до повсякденності у філософії історії

1. Школа «Аннали»: дослідження структур повсякденності.
2. Наратологія і сучасне історичне пізнання:
 - а) А. Данто;
 - б) Х. Уайт;
 - в) П. Рікьор;
3. Філософія історії Р. Козеллека.

Основна література:

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. – М.: Laurus, 2018.– 144 с.
2. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
3. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
4. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
5. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. – Baltimore; L., 1973.

Допоміжна література:

1. Артюх В.О. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія / В.О. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 266 с.
2. Мельник А.І. Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть): монографія / А.І. Мельник. – Чернігів; К.: ЧДІЕіУ: Ін-т вищ. освіти НАНУ, 2008. – 360 с.
3. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994. – 192 с.
4. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 396 с.
5. Danto A. Analytical Philosophy of History. Cambridge University Press. 1968. 330 p
6. Deleuze G. Logique du sens. – Les Editions de Minuit, 1969. – 391p.
7. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. – 389 p.
8. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. – 400 p.
9. Ricoeur P. Memory, History, Forgetting Edition Unstated // Kathleen Blamey (Translator). – University of Chicago Press. 2006. 624 p.

Тема 8. Історія як специфічне буття

1. Екзистенціалістське осмислення історії:
 - А) К. Ясперс: осьовий час;
 - Б) М. Гайдеггер: буття та подія.
2. Школа «Анналі»: відкриття історичної повсякденності.
3. Ф. Анкерсміт: історія як піднесений досвід.

Основна література:

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. – М.: Laurus, 2018. – 144 с.

2. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.

3. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.

4. Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник] / А.В. Найчук, С.О. Ганаба. – Кам'янець Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020.– 204 с.

5. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.

6. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.

Допоміжна література:

1. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994.– 192 с.

2. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.– 396 с.

3. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.

4. Badiou A. Being and Event. – New York: Continuum, 2005. –272p.

5. Danto A. Analytical Philosophy of History. Cambridge University Press. 1968. 330 p

6. Heidegger M. Beitrage zur Philosophie (Vom Ereignis). – Vittorio Klostermann GmbH, Frankfurt am Main, 1989.

7. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. –389 p.

8. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. –400 p.

9. Nancy J.-L. Etre singulier pluriel. – Paris: Galilee, 1996.– 216 p.

10. Zizek S. Event: A Philosophical Journey. Through A Concept / Slavoj Zizek. – Penguin Books LTD, Melville House, London, 2014.– 192 p.

Тема 9. Історична гносеологія

1. Підстави історичного пізнання.
2. Форми історичного пізнання.
3. Поняття історичного факту.
4. Методологія дослідження великих тривалостей у школі «Анали».
5. Проблема законів історії:
 - а) індивідуалізуючий підхід В. Віндельбанда і Г. Ріккєрта;
 - б) аісторизм К. Поппера;
 - в) обережний скептицизм А. Данто.
6. Історична герменевтика:
 - а) П. Рікьор: дослідження історичного наративу та історичної пам'яті;
 - б) новаторський підхід Х. Уайта;
 - в) Р. Козеллек: еволюція історичної свідомості.

Основна література:

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. – М.: Laurus, 2018.– 144 с.
2. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
3. Габрієлян О. А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.
4. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.
5. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
6. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. – Baltimore; L., 1973.

Допоміжна література:

1. Артюх В.О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія / В.О. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010.– 266 с.

2. Єременко О.М. Новітні нотатки до теорії події // ГРАНІ Том 25 № 6, 2022. – С. 122–131.
3. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994.– 192 с.
4. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.– 396 с.
5. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.
6. Danto A. Analytical Philosophy of History. Cambridge University Press. 1968. 330 p
7. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. –389 p.
8. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. –400 p.
9. Sztompka P. The Sociology of Social Change. – Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993.– 368 p.
10. Yeremenko Aleksandr. World Kaleidoscope // Philosophy and Cosmology, Volume 28. Academic Journal. – Kyiv, 2022. – P. 168–184.

Тема 10. Історія і трансісторичне

1. Бог та історія.
2. Історія як продовження всесвітньої події.
3. Історія як прорив до істинного буття.

Основна література:

1. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії. – К.: Дух і літера, 2023.– 256 с.
2. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
3. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії.Т.1–2. – К.: Основи, 1995.– 568 с.

4. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.

5. Hegel G.W.F. The Philosophy of History// translat by J. Sibree. Dover Philosophical Classics. 2004.– 480 p.

Допоміжна література:

1. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.– 396 с.

2. Харарі Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього. – К.: BookChef, 2018.– 544 с.

3. Augustine S. The City of God // Marcus Dods (Translator). Digireads.com.– 2021. 718 p.

4. Badiou A. Being and Event. – New York: Continuum, 2005. –272 p.

5. Berdyaev N. The Meaning of History.// – Semantron Press. 2009. 244 p.

6. Fukuyama F. The End of History and the Last Man Paperback. – Free Press. 2006. 464 p.

7. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. – CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017. 542p.

8. Solovyov V. War, Progress, and the End of History: Three Conversations, Including a Short Tale of the Antichrist// Thomas R. Beyer Alexander Bakshy (Translator). – Lindisfarne Books. 1990. 192 p.

9. Yeremenko Aleksandr. World Kaleidoscope // Philosophy and Cosmology, Volume 28. Academic Journal. – Kyiv, 2022. – P. 168–184.

Тема 11. Своєрідність сучасної історичної ситуації: інтеграція України в європейську цивілізацію

1. Ціннісні основи європейської цивілізації.
2. Історична доля України і перспективи євроінтеграції.
3. Соціокультурні умови євроінтеграції України. Стратегія и тактика євроінтеграції.

Основна література:

1. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. – К.: Портал, 2022.– 416 с.
3. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.
4. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посібник/ Ю.В. Павленко.-К: Либідь, 1999.-360 с.
5. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії.Т.1–2. – К.: Основи, 1995.– 568 с.

Допоміжна література:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. – К.: Yakaboo Publishing, 2022.– 656 с.
2. Континент Європа: Наук. зб., присвяч. 80-річчю виходу у світ пр. О. Шпенглера «Занепад Європи» / ред.: Ю. Вільчинський; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Філософ.-т. – Л., 2000.– 173 с.
3. Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ століть. – К.: Либідь, 2002.– 480 с.
4. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. Вячеслав Циба. – К.: Наш Формат, 2017.– 488 с.
5. Шапіро Б. Смысл истории. Как разум и мораль зумовили велич Заходу. – К.: Наш формат, 2022.– 208 с.
6. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – Simon & Schuster. 2011. 368 p.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Теми рефератів

1. Початок і кінець історії: ідеї та реальність.
2. Філософія історії А. Дж. Тойнбі.
3. Особистісний характер історичної події.
4. Філософія історії О. Шпенглера.
5. Прогрес як ідея історичного мислення.
6. Філософія історії К. Ясперса.
7. Історична уява.
8. Філософія історії Л. М. Гумільова.
9. Ідеї вічного миру та кінця історії як напрям історичної рефлексії.
10. С. Гантингтон про конфлікт цивілізацій.
11. Джерела історичного пізнання.
12. Роль особистості в історії.
13. Концепції часу та історія.
14. Проблема смислу історії.
15. Проблема інтерпретації історичного факту і історичних джерел.
16. Філософія історії Р. Дж. Коллінгвуда.
17. Методологія історичного пізнання.
18. Гіпотеза Ф. Фукуями про «кінець історії».
19. Проблема співвідношення глобальної події та особистого буття в історії.
20. Міф та історія.
21. Інваріанти в історії. Повторюваність в історії і проблема історичних аналогій.
22. Осмислення природи історії представниками школи «Анналі».

23. Темпи історичної подіївості. Катастрофічні події в історії і «час, який спить».
24. Провіденціальне розуміння історії.
25. Історична еволюція і революція. Революція та реставрація.
26. Утопія як двигун історії.
27. Філософія історії Р. Козеллека.
28. Проблема античного історизму.
29. Філософія історії Х. Уайта.
30. Філософія історії Й.Г. Гердера.
31. Специфіка законів історії.
32. Філософія історії Г.В.Ф. Гегеля.
33. Цивілізація як структурна одиниця всесвітньо-історичного процесу.
34. Історичний матеріалізм К. Маркса.
35. Історія і наратив.
36. Ю. Н. Харарі про постлюдське майбутнє людства.
37. Всесвітньо-історичний смисл сучасної подіївості.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Початок і кінець історії: ідеї та реальність.
2. Особистісний характер історичної події.
3. Прогрес як ідея історичного мислення.
4. Історична уява.
5. Ідеї вічного миру та кінця історії як напрям історичної рефлексії.
6. Джерела історичного пізнання.
7. Концепції часу та історія.
8. Проблема інтерпретації історичного факту та історичних джерел.
9. Методологія історичного пізнання.
10. Проблема співвідношення глобальної події та особистого буття в історії.
11. Інваріанти в історії. Повторюваність в історії та проблема історичних аналогій.
12. Темпи історичної події. Катастрофічні події в історії та «час, який спить».
13. Історична еволюція і революція. Революція та реставрація.
14. Утопія як двигун історії.
15. Проблема античного історизму.
16. Філософія історії Й. Г. Гердера.
17. Філософія історії Г. В. Ф. Гегеля.
18. Історичний матеріалізм К. Маркса.
19. Осмислення історії східнослов'янськими мислителями кінця XIX – початку XX століття.
20. Гіпотеза Ф. Фукуями про «кінець історії».
21. Філософія історії О. Шпенглера.
22. Філософія історії А. Дж. Тойнбі.
23. Філософія історії Р. Дж. Коллінгвуда.
24. Філософія історії Л. М. Гумільова.
25. С. Хантингтон про конфлікт цивілізацій.

26. Філософія історії К. Ясперса.
27. Осмислення природи історії представниками школи «Аннали».
28. Історія і наратив.
29. Філософія історії Х. Уайта.
30. Філософія історії Р. Козеллека.
31. Міф та історія.
32. Роль особистості в історії.
33. Специфіка законів історії.
34. Проблема смислу історії.
35. Провіденціальне розуміння історії.
36. Рушійні сили історії.
37. Парадокси історичної пам'яті: від забуття до маніпулювання.
38. Філософія історії Дж. Віко.
39. Філософія історії Ф. Р. Анкерсмита.
40. Історія, яка твориться зараз: виклики сучасності.
41. Всесвітньо-історичний смисл сучасної події.
42. Умовний спосіб в історії. Альтернативна і конрфактична історія.
43. Транзит України в європейську цивілізацію в контексті історичної долі України.
44. Соціокультурні передумови євроінтеграції України.

Прокоментуйте наступний фрагмент тексту.

1. «Історія завжди закінчується сьогодні, в цю саме мить часу. Починаючи з сьогодення, ми самі, наша воля, наші етичні переконання, – ось що може впливати (хоча, зрозуміло, лише частково) на те, що відбудеться у майбутньому. Ми здатні впливати на майбутнє, і не тільки завдяки нашим етичним переконанням та віруванням, але також за допомогою нашої готовності взяти на себе відповідальність, за допомогою критичного ставлення до себе, завдяки здатності навчатись і розучуватись, завдяки нашому скептицизму в оцінці ідеологій, особливо ідеологій історичного характеру».

К. Поппер

2. «Припустимо, заради прикладу, що як в цьому колі часів філософ Платон говорив перед учнями у місті Афінах та в тій школі, що зветься Академією, – так само знову коли як минуть вельми протяжні, але твердо вимірені проміжки часу, у багатьох колах часу будуть повторюватися незчисленні рази той же самий Платон, те ж саме місто, та сама школа, ті самі учні. Хай не буде, кажу, щоб ми в це повірили! Бо одного разу вмер Христос за гріхи наші; коли ж воскрес із мертвих, вже не вмирає, і смерть не буде більше володіти Ним. ... По колу блукають нечестивці; не тому, що по колу, як гадають вони, буде обертатися їх життя, а тому, що такий шлях помилкової думки їх».

Августин

3. «Отже, з точки зору окремих подій існують структурні умови, котрі уможливають той чи той перебіг події. Такі структури можливо описати, однак вони можуть включатися і в контекст оповіді власне в тих випадках, коли сприяють тлумаченню події як *causae* без хронологічної прив'язки. У свою чергу структури можуть розпізнаватися й усвідомлюватися лише в середовищі подій, в якому вони проявляють себе, через яке вони «просвічуються». ...

Процесний характер нової історії й не може бути досягнутий іншим способом, аніж шляхом поперемінного та почергового тлумачення подій структурами, і навпаки».

Р. Козеллек

4. «В кожній культурі є власні можливості, виявлення, які виникають, визрівають, в'януть і ніколи знову не повторюються. Є численні, за самою своєю суттю відмінні, пластики, живописи, математики, фізики, кожна з обмеженою життєвою діяльністю, кожна замкнена у собі, подібно тому як у кожного різновиду рослин є свої власні квітки і плоди. Ці культури, живі істоти вищого порядку, виростають з піднесеною безцільністю, наче квітки у полі. ... У всесвітній історії я бачу картину вічного утворення і зміни, чудового становлення і вмирання органічних форм. А завзятий історик бачить у ній подобу

якогось стрічкового черв'яка, який невтомно нарощує епоху за епохою».

О. Шпенглер

5. «Внаслідок внутрішніх чвар на міста звалилась безліч тяжких бід, які, зрозуміло, виникали й раніш і завжди будуть в більшій чи меншій мірі виникати, поки людська природа залишиться незмінною, розрізняючись лише за своїм характером в залежності від обставин. ... Змінилось навіть звичайне значення слів при оцінці людських діянь. Безрассудна відвага вважалась хоробрістю, яка готова на жертви заради друзів, розсудлива обачність – замаскованим боягузством, поміркованість – личиною малодушності, всебічне обговорення – повною бездіяльністю».

Фукідід

6. «Кожна епоха має своє світове місто – воно її душа, її воля. Друга світова війна була епохою людства, і на деякий час її світовим городом став Сталінград. Він став думкою і пристрастю роду людського. На нього працювали заводи та фабрики ... він вів на трибуну парламентських лідерів. Але коли зі степу пішли до Сталінграду тисячні юрби, і безлюдні вулиці заповнились людьми, і зашуміли перші автомобільні мотори, світове місто війни перестало жити. ... Світове місто війни, ще заповнене бойовими генералами та майстрами вуличного бою, ще заповнене зброєю ... перестало існувати – воно почало своє нове існування, таке, яке провадять теперішні Афіни і Рим. Історики, екскурсоводи музеїв, вчителі та учні, що завжди нудяться, вже незримо ставали господарями його».

В. Гроссман

7. «Їх справою було знати це всезагальне, необхідний найближчий щабель у розвитку їх світу, зробити його своєю ціллю і вкласти в її здійснення свою енергію. Завдяки цьому всесвітньо-історичних людей, героїв будь-якої епохи слід визнати проникливими людьми; їх

дії, їх промови – найкраще в цей час. ... Далі, якщо ми кинемо погляд на долю цих всесвітньо-історичних осіб, покликання яких полягало в тому, щоб бути довіреними особами всесвітнього духа, виявляється, що ця доля не була щасливою. Вони з'являлись не для спокійної насолоди, все їх життя виявлялось тяжкою працею, вся їх натура виражалась у їх пристрасті. Коли ціль досягнута, вони відпадають, як пуста оболонка зерна».

Г. В. Ф. Гегель

8. «Вища правда божества, яке впливає на світ, полягає ... у лунному колі, або, за думкою декого, є індивідуальним духом-заступником, який спрямовує долю кожної людини від її народження; стародавні теологи визнають її донькою Справедливості і вчать, що вона з таємничої вічності дивиться на все, що відбувається на землі. Вона, як цариця всіх причин, вершителька всіх справ, змішує жереби в урні долі, змінюючи послідовність подій, призводячи наші починання інколи до результату, який суперечить нашим намірам, та у вічній зміні вершить різні справи. Непорушними узами необхідності облуптує вона людську гординю, яка марно здимається, підносячи та скидуючи, як вона сама бажає, то придушує і топче гордовиту зарозумілість, то від самого низу підносить до щасливого життя гідних».

Амміан Марцеллін

9. «З того часу, коли Цицерон запропонував формулу *«історія – напутниця життя»*, були дані численні відповіді на поважне питання, у чому полягає призначення історії. Найбільш переконливим все ще залишається ствердження, що наша ідентичність знаходиться в минулому. Філософи (починаючи з Локка) і психологи (починаючи з Фрейда) майже одностайно згодні з тим, що на питання, хто ми суть, найкраще відповідає розповідь про історію нашого життя (в якості *історії діянь*), а особливо наша пам'ять про цю історію (в якості *діянь*).

Ф. Р. Анкерсміт

10. «Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість. На певному щаблі свого розвитку матеріальні виробничі сили суспільства приходять у протиріччя з існуючими виробничими відносинами, або – що є тільки юридичним відбиттям останніх – з відносинами власності, всередині яких вони до цього часу розвивались. З форм розвитку виробничих сил ці відносини перетворюються на їх кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції. Зі зміною економічного підґрунтя більш-менш швидко відбувається переворот у всій величезній надбудові».

К. Маркс

11. «Приватні інтереси вступають у боротьбу між собою, і деякі з них виявляються цілком неспроможними. Не всезагальна ідея протистає будь-чому і бореться з будь-чим; не вона наражається на небезпеку; вона залишається недосяжною і неушкодженою на задньому плані. Можна назвати *хитрістю розума* те, що він примушує діяти для себе пристрасті, причому те, що здійснюється за їх посередництвом, зазнає шкоди. ... Приватне у більшості випадків надто дрібно у порівнянні зі всезагальним; індивідуми приносяться у жертву та прирікаються до загибелі. Ідея сплачує данину наявного буття і тлінності не з себе, а з пристрастей індивідумів».

Г. В. Ф. Гегель

12. «За загальними рисами, азіатський, античний, феодальний і сучасний, буржуазний, засоби виробництва можна позначити як прогресивні епохи економічної суспільної формації. Буржуазні виробничі відносини є останньою антагоністичною формою суспільного процесу виробництва ... але виробничі сили, що розвиваються у надрах буржуазного суспільства, створюють разом з тим матеріальні умови для розв'язання цього антагонізма. Тому буржуазною суспільною формацією завершується передісторія людського суспільства».

К. Маркс

13. «Висловлюючись мовою науки, ми можемо сказати, що функцією фактора втручання є внести в ту сферу, в яку він втручається, стимул з наперед розрахованими наслідками дії, яка спричинила б найактивніші творчі переміни. На мові міфології й теології імпульс або мотив, який примушує досконалий стан Інь перейти в новий стан активної діяльності Ян, виникає через вторгнення Диявола в Боже-ственний Усесвіт. ... На мові міфології це можна подати так: коли одне з Божих творінь спокушається Дияволом, Бог дістає нагоду створити Всесвіт наново. Втручання Диявола, чи досягає він успіху, чи зазнає невдачі в даному конкретному випадку – а можливі обидва результати, – дає Богові змогу перевести Інь у Ян, чого йому давно хотілося».

А. Дж. Тойнбі

14. «І ось всесвітня історія, як це трапляється у житті окремих людей, бездоглядних та занедбаних, до дна вичерпає, нарешті, і всі дурниці, і всі пороки людського роду; скрута примушує, і людина засвоює поступово принципи розуму і справедливості. Все можливе відбувається насправді та породжує на світ усе, що могло народитись. Цей закон природи нічому не перешкоджає і не зупиняє навіть найбільш розбещену силу, але він просто покладає усім речам межу...».

Й. Г. Гердер

15. «Розвиток – результат діяльності творчих індивідуальностей і творчих меншин; а вони не зможуть просуватися вперед, якщо не зуміють залучити до свого поступального руху своїх менш обдарованих співвітчизників; а нетворчий прошарок «рядових « людства, що завжди становить величезну більшість, не можна в усій його масі перетворити і підняти до рівня лідерів за короткий час. ... Завдання лідера – зробити співвітчизників своїми прихильниками; а єдиний засіб, яким можна спрямувати людські маси до незбагненої для їхнього розуміння мети, – це пробудити в них примітивну й універсальну здатність до бездумного наслідування – мімезису».

А. Дж. Тойнбі

16. «Будь-яка історична спільнота не народжувалась по-іншому, ніж завдяки відношенню, яке без коливань можна уподібнити війні. Те, що ми підносимо як «основоположні події», по суті є актами насильства, які узаконені заднім числом крихким правовим положенням. Що створює славу для одних, для інших – наруга. Що для однієї сторони є торжеством, для іншої – прокляття. Саме таким шляхом в архівах колективної пам'яті накопичуються символічні рани, які потребують зцілення».

П. Рікьор

17. «Вчення про циклічні повтори теоретично втілене в понятті революції, передбачає як існування неминучих у діяхронії перебігів подій, що повторюються за принципом аналогії, так і акти у формі певних дій, що піддаються синхронній паралелізації. Так, у цьому понятті втілене застосування насилля поза рамками легальності; в разі успіху – зміна форм панування або устрою; заміна – здебільшого лише часткова – еліт; зрушення у майнових відносинах через бунт, експропріацію або перерозподіл статків і прибутків. Окрім того, це поняття містить у собі уявлення про добре відомі способи поведінки: боягузтво, мужність, страх, надію, терор під впливом страху чи азарту, утворення союзів та їхній розкол, конкуренцію між вождями, ентузіазму та піднесення мас і потреби в такому піднесенні. Коротше кажучи, кожна революція включає в себе синхронні чинники, що повторюються за аналогією, а також низку факторів діяхронного характеру, котрі в кожному окремо взятому випадку можуть бути унікальними, але формальна структура яких характеризується елементами, що неодмінно повторюються».

Р. Козеллек

18. «Тому що в кожній культурі своя власна цивілізація. ... Цивілізація є неминучою долею культури. ... Цивілізація – це ті самі крайні та штучні стани, здійснити які здатний вищий вид людей. Вони – завершення, вони сліднують як стале за становленням, як смерть за життям, як нерухомість за розвитком, як розумова старість та світове

місто, що закам'яніло, за селом і щиросердим дитинством... Вони – неминучий кінець, і все ж таки з внутрішньою необхідністю до них завжди приходили».

О. Шпенглер

19. «Я маю на увазі не пусту та безплідну науку про події та дати, яка обмежується тим, що з'ясовує, коли вмерла якась людина, некорисна або згубна для світу; не науку, яка повідомляє тільки довідкові відомості, які обтяжують пам'ять, але не просвітлюють розум. Я говорю про науку, яка вивчає звичаї, яка виявляє помилку за помилкою, забобон за забобом, змальовує нам наслідки людських пристрастей, показує нам, які біди завдає невігластво або перекручена ученість, та, особливо, простежує успіхи мистецтва на протязі століть, які були позначені жахливими зіткненнями стількох держав та зруйнуванням стількох царств. Ось чим мені дорога історія».

Вольтер

20. «Які саме події на даній території і в даний проміжок часу слід вважати частиною часової структури, яка позначається терміном «Велика французька революція», насамперед залежить від наших критеріїв оцінки значущості. Без сумніву, деякі критерії приймаються усіма, так що у відношенні певних подій розбіжностей не виникає. ... Якщо в нас немає критеріїв для визначення, які події мають відношення до справи, а які – ні, ми взагалі не в змозі писати історію».

А. Данто

ФОРМИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. При поточному контролі оцінці підлягають: рівень теоретичних знань та вміння працювати з науковою літературою, знання матеріалу, продемонстрованого у виконаних (як правило) індивідуальних завданнях; обґрунтованість висновків, а також самостійність та повнота вирішення практичних завдань та аналізу матеріалів; активність та систематичність роботи на заняттях; результати виконання домашніх завдань, тестів, експрес-опитувань тощо.

Форми проведення поточного контролю: усне опитування студентів, вирішення практичних завдань, може бути передбачено виконання інших, індивідуальних для кожного студента завдань.

Проміжний контроль проводиться після вивчення відповідних тем або блоку тем з метою з'ясування ступеню засвоюваності студентами відповідного об'єму опрацьованого та вивченого матеріалу та подальшої оцінки рівня отриманих знань. Форми проведення проміжного контролю: контрольна робота, колоквіум, експрес-контроль на лекціях, тестове опитування, співбесіда (усне спілкування).

Підсумковий контроль у формі заліку.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

При використанні форми контролю у вигляді заліку враховується поточна, зокрема самостійна робота, наукова діяльність студента. Крім того, студент має надати відповідь на залікове запитання. Оцінка рівня знань виконується за принципом «відповідь вірна» або «відповідь невірна». При вірній відповіді виставляється оцінка «зараховано», при невірній, неповній відповіді виставляється оцінка «не зараховано».

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

За 100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	Оцінка за національною шкалою
		Залік
90–100	A	Зараховано
82–89	B	
74–81	C	
64–73	D	
60–63	E	
35–59	FX	не зараховано
1–34	F	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. – М.: Laurus, 2018.– 144 с.
2. Бойченко І.В. Філософія історії: підручн. для ВУЗів. – К.: Знання, 2000.– 724 с.
3. Габрієлян О. А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії. – К.: «Академвидав», 2010.– 216 с.
4. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. – К.: Портал, 2022.– 416 с.
5. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії. – К.: Дух і літера, 2023.– 256 с.
6. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996.– 615 с.
7. Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник] / А.В. Найчук, С.О. Ганаба. – Кам'янець Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020.– 204 с.
8. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Переклад з німецької А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002.– 320 с.
9. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посібник/ Ю.В. Павленко.-К.: Либідь,1999.-360 с.
10. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.
11. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії.Т.1–2. – К.: Основи, 1995.– 568 с.
- 12.Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) // Пер. А. Гордієнка / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183–210.

13. Hegel G.W.F. The Philosophy of History// translat by J. Sibree. Dover Philosophical Classics. 2004.– 480 p.

14. Nietzsche F. On the Advantage and Disadvantage of History for Life, trans. Peter Preuss. – Hackett Publishing Company, Inc.; First Edition.– 1980. 72 p.

15. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. – Baltimore; L., 1973.

ДОПОМІЖНА

1. Артюх В.О. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія / В.О. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010.– 266 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. – К.: Yakaboo Publishing, 2022.– 656 с.

3. Єременко О.М. Новітні нотатки до теорії події // ГРАНІ Том 25 № 6, 2022. – С. 122–131.

4. Континент Європа: Наук. зб., присвяч. 80-річчю виходу у світ пр. О. Шпенглера «Занепад Європи» / ред.: Ю. Вільчинський; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Філософ.-т. – Л., 2000.– 173 с.

5. Мельник А.І. Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть): монографія / А.І. Мельник. – Чернігів; К.: ЧДІЕіУ: Ін-т вищ. освіти НАНУ, 2008. –360 с.

6. Поппер К. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994.– 192 с.

7. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ століть. – К.: Либідь, 2002.– 480 с.

8. Рікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.– 396 с.

9. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним. – Київ: Грані-Т, 2011.– 448 с.

10. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. Вячеслав Циба. – К.: Наш Формат, 2017.– 488 с.

11. Харпi Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього. – К.: BookChef, 2018.– 544 с.
12. Шапіро Б. Смысл історії. Як розум і мораль зумовили велич Заходу. – К.: Наш формат, 2022.– 208 с.
13. Ankersmit F.R. Sublime Historical Experience. – Stanford University Press. 2005. 504 p.
14. Augustine S. The City of God // Marcus Dods (Translator). Digireads.com.– 2021. 718 p.
15. Badiou A. Being and Event. – New York: Continuum, 2005. –272 p.
16. Berdyaev N. The Meaning of History.// – Semantron Press. 2009. 244 p.
17. Carlyle T. The French Revolution. – CreateSpace Independent Publishing Platform. 2014. 424 p.
18. Danto A. Analytical Philosophy of History. Cambridge University Press. 1968. 330 p
19. Deleuze G. Logique du sens. – Les Editions de Minuit, 1969. –391p.
20. Fukuyama F. The End of History and the Last Man Paperback. – Free Press. 2006. 464 p.
21. Heidegger M. Beitrage zur Philosophie (Vom Ereignis). – Vittorio Klostermann GmbH, Frankfurt am Main, 1989.
22. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. – CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017. 542p.
23. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – Simon & Schuster. 2011. 368 p.
24. Kozelleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2000a. –389 p.
25. Kozelleck R. Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. – Suhrkamp Verlag; 6th edition, 2003. –400 p.
26. Nancy J.-L. Etre singulier pluriel. – Paris: Galilee, 1996.– 216 p.
27. Popper K. The Poverty of Historicism. – Hassell Street Press. 2021. 180 p.
28. Ricoeur P. Memory, History, Forgetting Edition Unstated // Kathleen Blamey (Translator). – University of Chicago Press. 2006. 624 p.

29. Solovyov V. War, Progress, and the End of History: Three Conversations, Including a Short Tale of the Antichrist// Thomas R. Beyer Alexander Bakshy (Translator). – Lindisfarne Books. 1990. 192 p.

30. Sztompka P. The Sociology of Social Change. – Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993.– 368 p.

31. Vico G. Grundzüge Einer Neuen Wissenschaft Über die Gemeinschaftliche Natur der Völker. Forgotten Books. 2018. 1006 p.

32. Yeremenko Aleksandr. World Kaleidoscope // Philosophy and Cosmology, Volume 28. Academic Journal. – Kyiv, 2022. – P. 168–184.

33. Zizek S. Event: A Philosophical Journey. Through A Concept / Slavoj Zizek. – Penguin Books LTD, Melville House, London, 2014.– 192 p.

Інтернет-ресурси:

1. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Розділ: Філософія. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/sciref/Filosofsky_nauky

2. Електронна бібліотека філософської літератури. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>

Зміст

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	3
ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ	3
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	29
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	42
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	44
ФОРМИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	53
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ	54
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ	54
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	55

Навчальне видання

Олександр Михайлович ЄРЕМЕНКО
КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для здобувачів вищої освіти магістерського рівня
за профілем освітньої програми
«Філософія медійних практик»

Електронне видання

В авторській редакції

Підписано до друку 27.09.2023 р.
Ум-друк. арк. _____. Зам. № 2309-07.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net